

Når jeg så skal ut i verden

Barn og tro i tidlig kristendom

 tapir akademisk forlag

Innhold

Innledning	9
Karl Olav Sandnes	
1. Barn i antikken og tidlig kristendom. Hva er det mulig å vite og hva vet vi?	15
Reidar Aasgaard	
2. Barns forhold til religioner i antikken	31
Inger Marie Lindboe	
3. Barn og opplæring i gresk-romerske miljø	45
Tor Vegge	
4. «Når dine barn spør deg ...» Trosformidling til barn og unge i jødisk tradisjon	61
Karl Olav Sandnes	
5. Barn i evangeliene	75
Inger Marie Lindboe	
6. «... oppdragelse og rettledning som er etter Herrens vilje» Trosformidling til barn og unge i den eldste kirke	113
Karl Olav Sandnes	
7. Til barnets beste? Samspillet mellom hjem, kirke og skole i tidligkristen trosopplæring	143
Reidar Aasgaard	
8. Organisert trosopplæring for barn og unge	167
Oskar Skarsaune	
9. Tomas' barndomsevangelium – den første kristne barnefortelling?	205
Reidar Aasgaard	
10. «La ingen ting være så viktig som å ha omsorg for barna» – kristen oppdragelse hos Johannes Krysostomos	221
Odd Magne Bakke	
11. Ut i verden: refleksjoner rundt trosopplæring i antikken og i dag	237
Karl Olav Sandnes, Oskar Skarsaune og Reidar Aasgaard	

Litteraturliste	255
Om forfatterne	270

7. Til barnets beste?

Samspillet mellom hjem, kirke og skole i tidligkristen trosopplæring

Reidar Aasgaard

Samarbeidet mellom hjem og kirke har lange tradisjoner i landet vårt. Samvirket har ofte vært tett: Hjem og kirke skulle i fellesskap bidra til å gi barna en oppdragelse i kristen tro og et oppvekstmiljø preget av kristne verdier og holdninger. Fremdeles legges det stor vekt på et slikt samarbeid. Fra kirkens side er dette tydelig framhevet i gudstjenestens dåpsritual. Der sier presten til foreldrene (og fadderne) at de «sammen med denne menighet og hele vår kirke får del i et hellig ansvar». Det felles ansvaret innebærer at de skal be for barnet, lære det selv å be, og hjelpe det til å «bruke Guds ord og Herrens nattverd». Målet er at barnet «kan bli hos Kristus» når det vokser opp, slik som det også «ved dåpen blir forenet med ham». For å ivareta sin del av dette gjennomfører menighetene en rekke tiltak: dåpssamtale med foreldre, utsending av materiell, tilbud om samlinger og aktiviteter for barn. Fra hjemmets side følges ansvaret opp blant annet med opplæring i kveldsbønn, deltakelse i familie-gudstjenester og ved at foreldrene sender barna til søndagsskole og liknende.

Skolen var i tidligere tider en viktig katalysator for hjem/kirke-samarbeidet. Det var i betydelig grad den som – fra skolestart til konfirmasjonsalder – tok det praktiske ansvaret for formidlingen av kristen tradisjon og kunnskap til barna. Skolens kristendomsundervisning var stedet der både foreldre og kirke ventet at de fikk en stor del av sin «barnelærdom», det vil si opplæring i den tro de var døpt til. Skolens oppgave med å tjene som kirkens forlengede arm i trosopplæringen tok slutt i 1969, og i de senere år er dens rolle heller blitt preget av distanse: Religionsundervisningen skal være nøytral, pluralistisk og kritisk. Forholdet mellom kirke og skole er blitt mer famlende, blant annet om hva slags kontakt og samarbeidstiltak man skal ha.¹

Hjemmets rolle er med dette også endret. Foreldres rettigheter og ønsker har fått større vekt. Mens skole og kirke før i tiden sammen bar en god del av ansvaret for trosopplæring på vegne av foreldrene, er dette altså nå i større grad blitt overlatt til barnas nærmeste. Samtidig har det vært begrenset diskusjon om hvilke nye utfordringer dette stiller familien overfor som sosial enhet, og generelt også lite støtte å hente for hjemmet fra samfunnets side til å møte utfordringene. Parallelt med dette er møtepunktene mellom hjem og kirke blitt færre. Sosiale og demografiske endringer, bl.a. stor tilflytting til byer, har gjort det

¹ Se Gunleiksrud/Andersen 2008 for en grundig og konstruktiv framstilling av dette.

mer krevende å legge til rette for kontakt. Kulturelt sett er nok også foreldres holdning til religiøse, deriblant kristne, ytringer ofte blitt mer avventende. For kirken stiller dette store krav til arbeidet med å skape, bevare og utvikle positive relasjoner til hjemmet.

Hjem, kirke og skole: et tema i den tidlige kristendom?

Forholdet mellom hjem, kirke og skole er et tema av vår tid: Det er høyaktuelt, spenningsfylt og berører viktige utfordringer som moderne samfunn er stilt overfor, så som balansen mellom mangfold og fellesskap, retten til trosfrihet og til opplæring i tro, hensynet til menneskerettigheter, og ansvarsfordelingen mellom individ og samfunn. Men hva med *antikken*, epoken da kristendommen vokste fram og etter hvert ble den dominerende religion: Var temaet også aktuelt da? I første omgang kan dette virke søkt, gitt de nokså annerledes kulturelle forhold man den gang var underlagt. Men kanskje er det ikke så søkt likevel? Kan hende fins både fellestrekk og forskjeller som det vil være verdifullt å få belyst? For i likhet med vår tid var *antikken* og den tidlige kristendom en periode med store endringer i makt- og ansvarsforhold, der vi finner samvirke, tautrekking og konfrontasjoner mellom ulike sosiale enheter og størrelser, som familie, lokalmenighet, storkirke, bysamfunn og romerske myndigheter. Det vil ikke være så overraskende om vi, midt oppe i de mange ulikheter, også kan få øye på mønstre som er gjenkjennbare, enten det er på godt eller ondt.

I dette kapitlet skal vi ta for oss eksempler på hvordan samspillet mellom hjem, kirke og skole kunne foregå. Det er bare rom for noen få stikkprøver fra ulike faser av kristendommens tidlige historie. Fra Det nye testamentet vil pastoralbrevene tjene som eksempel, fra det andre århundret Tomas' barndoms-evangelium og kristendomskritikeren Kelsos, og fra det fjerde kirkefedrene Johannes Krysostomos og Augustin. Siden disse kildene er fra forskjellige perioder og av svært ulik art, kan det vise oss noe av bredden i holdninger, samtidig som felles linjer også kan komme til syne. Det er selvsagt umulig å trekke vidtgående slutninger ut fra disse spredte eksemplene. Hensikten er først og fremst å gi noen gløtt inn i hvordan man så på forholdet hjem/kirke/skole og på barnets plass i møtepunktene mellom disse, og også å forsøke sette dette inn i en større sammenheng innenfor den tidlige kristendom.

Vekten i kapitlet vil ligge på de rammene som opplæringen foregikk innenfor, dvs. formen på barnas læringsmiljø. Innenfor moderne pedagogikk er det generell enighet om at formen på et slikt miljø er av stor betydning for

effekten av opplæringen som helhet. Én side ved dette rammeverket er for eksempel hvordan samarbeid organiseres, dvs. hvilke modeller for samvirke man gjør bruk av, og hvilke følger disse får for barna. En annen dreier seg om maktfordeling: Hvem har autoritet i oppdragelsen av barna? Hvem har det praktiske ansvaret? Hvem gjelder som forbilder? Her er det særlig disse elementene jeg vil konsentrere meg om, dvs. det som i moderne språkbruk kan kalles infrastruktur og myndighetsforhold. Siden dette heller ikke i den tidlige kristendom lar seg skille klart fra andre elementer i barns læringsmiljø, vil jeg innimellom også berøre disse, så som pedagogiske metoder, og innholdet og profilen på lærestoffet. Men dette er temaer som først og fremst har fått sin plass i kapittel 6 og 8.

Hvilke av samvirkepartene hjem/kirke/skole som er i fokus i materialet, vil – som vi skal se – variere. Ofte er det hjemmet og kirken. Dette er ikke så rart, siden det jo bare var et fåtall barn i antikken som fikk en skolegang i vår forstand.² Like fullt er skolen i mange tilfeller merkbart til stede. Ikke sjelden skjer det på mer indirekte vis, nemlig ved at menighetene framstår som lærende fellesskap, som en form for skole. For eksempel kalte Jesus sine første ledsagere for «elever» (fra gresk *mathētai*, latin *discipuli*). Og apostelen Paulus omtaler de kristne i Korint som sine skolebarn og advarer dem – som en gammeldags skolemester – med at han kommer med riset om de ikke skikker seg (1 Kor 4,14–21).³

Pastoralbrevene (1. århundre): hjem og kirke under samme tak

Vi begynner i Det nye testamentet, med pastoralbrevene: Første og Andre Timoteusbrev og Titusbrevet. Disse tre brevene har en rekke felles trekk, i tillegg til å være veiledningsbrev rettet til menighetsledere.⁴ Det er omstridt i forskningen om Paulus er forfatteren, selv om han angis som avsender i brevinnledningene. Om brevene er autentiske, er de i så fall blitt til helt på slutten av livet hans, en gang på 60-tallet e.Kr. Etter mitt – og mange andres – syn er det mer sannsynlig at de er forfattet ca. 80–110 e.Kr., av en som med sine råd ønsket å stille seg i tradisjonen fra Paulus.⁵ Brevene kan dermed gi viktige innblikk i forhold blant andre- eller tredjegerasjons kristne.

2 Se Bakke 2005: 201–15 for en oversiktlig presentasjon av kristnes holdninger til det antikke skolevesen, og Sandnes 2009 for en grundig gjennomgang.

3 Det greske *rabdos* er i NT 2005 oversatt med «pisk», men kan vel så gjerne oversettes med «stokk» eller «ris».

4 *Pastor* er gresk for «hyrde», «gjeter».

Andre Timoteusbrev: hjemmet som sted for kristen opplæring

Vi tar først for oss 2 Timoteusbrev, siden vi med det befinner oss midt inne i temafeltet vårt. Store deler av brevet dreier seg nemlig om trosopplæring: Forfatteren berører stadig temaer knyttet til forholdet mellom hjem og kirke, og også til skole, samtidig som vi får et bilde av læringsmiljøet som Timoteus ifølge brevet levde i.

Forfatteren beskriver allerede i starten av brevet den kristne tradisjonen Timoteus sto i. Han roser ham for hans egen tro, men viser så også til hans mors og bestemors tro: «Jeg husker din oppriktige tro, som først bodde i din mormor Lois og i din mor Evnike» (1,5). Timoteus har fått opplæring i troen allerede fra han var småbarn (3,15).⁶ Trolig har hans mor og mormor spilt en sentral rolle, slik at de i brevet ikke bare framstår som forbilder i tro, men også som hovedansvarlige for Timoteus' kristne opplæring. Når brevet omtaler troen hos tre generasjoner kristne, dvs. mormor, mor og Timoteus selv, kan dette tyde på at vi befinner oss et stykke fra den aller første kristne tid. Uansett gir det inntrykk av at Timoteus har levd hele livet sitt – og vi må tenke oss at han ifølge brevet er mellom tjue og tretti år gammel – i en kristent preget familie. Ved å vise til de foregående generasjoner framhever brevet også den alder og dermed – ifølge antikk tankegang – også den verdighet som den kristne tro hadde oppnådd.

Det er også grunn til å merke seg at det er to kvinner som gis æren for opplæringen av Timoteus. Dette kan gjenspeile trekk som også er kjent fra andre skrifter i Det nye testamentet, nemlig at kvinner ofte hadde en sentral rolle som formidlere av troen, som trosopplærere i vid forstand (se f.eks. Rom 16,1–3.6.13.15; Fil 4,2).⁷

Brevet tegner Timoteus som usikker og famlende (1,6f) og forfatteren som den som kan gi hjelp. Forfatteren kaller seg her for «lærer» (1,11, *didaskalos*) og framstiller dermed sitt forhold til Timoteus – og til andre – som et lærer/elev-forhold. Han framhever også i fortsettelsen denne rollen, både med sine

5 Se Bassler 1996: 17–21 for en kort og Towner 2006: 9–26, 86–88 for en omfattende diskusjon av forfatterspørsmålet. Selv om synet på dette har betydning for en rekke andre spørsmål, spiller det begrenset rolle for analysen i dette kapitlet.

6 Det greske *apo brefous* («som spedbarn», «fra spedbarnsalder») tyder på at den har foregått fra tidlig av; se f.eks. Luk 1,41.44; 1 Pet 2,2.

7 Hvis 2 Tim er et autentisk paulusbrev, og hvis informasjonen i Apg 16,1 om at Timoteus' mor var jødekristen (eller jøde) og faren greker, er korrekt, tilsier det at Timoteus ble oppdratt i morens tro trass i at hans greske (dvs. ikke-jødiske/-kristne) far normalt ville hatt den religiøse myndigheten over barnet. At Timoteus' far ikke er nevnt, kan gjenspeile en vanlig sak i antikken, nemlig at barn ofte mistet sin far tidlig, og oftere enn hva tilfellet var med mor.

råd til Timoteus (1,13; 2,14; 3,14), og ved at han har bemyndiget ham til å være lærer for andre (1,6; 2,2.24; 4,2). Det er verd å merke seg at han omtaler andre som lærere, men disse er da slike som villeder andre, spesielt kvinner, og som også Timoteus må passe seg for (3,6f.13f). Selv om skole i alminnelig forstand ikke er omtalt, spiller dermed begreper og bilder fra den pedagogiske sfære en tydelig rolle i brevet.

2 Timoteusbrevet sier ikke mye om innholdet i opplæringen Timoteus har fått. Poenget er heller å framheve betydningen av den kristne tradisjonsformidlingen i hjemmet, og at dette danner et vern mot villedende lære (3,10–17; 4,2–5). Brevet kommer likevel med noen antydninger. Ut fra hva som sies om Timoteus' mor og mormor, er det tydelig at det ikke bare handler om kunnskapsstoff, men også om emosjonell og sosial støtte, altså om en formidling som retter seg mot personen som helhet. Utsagnet i 3,14 om at Timoteus «skal holde fast på det» han har lært – ordene kan også oversettes «skal bli værende i det» han har lært – bidrar til å styrke dette inntrykket.

Hva angår kunnskapsstoff, har Det gamle testamentet, den jødiske Skriften, hatt en sentral plass: Timoteus har helt fra han var liten «kjent de hellige skrifterne» (3,14f). Det framgår også klart at disse ble tolket på kristent vis, som skrifter som forteller om Kristus, de gir «visdom til frelse ved troen på Kristus Jesus». Dette betyr nok ikke at Timoteus har «kjent» hele Skriften, men heller at han ble formidlet et utvalg av den, nemlig tekster som var spesielt egnet til å tolkes i kristen retning. Slike utvalg, som ble brukt i den tidligkristne forkynnelsen, og som nok kunne være av både skriftlig og muntlig art, finner vi spor av allerede i Det nye testamentet. Blant annet var tekster fra profeten Jesaja (særlig Jes 53; jf. Apg 8,28–35) og fra Salmenes bok mye brukt (f.eks. Sal 8, 22, 110).⁸

Uttrykket som er gjengitt med «de hellige skrifterne», er spesielt interessant her. På gresk står det ordrett «de hellige bokstavene» (*ta hiera grammata*). Selv om uttrykket opplagt viser til Skriften som helhet (jf. v. 16), er det overraskende at *grammata*, bokstaver, er brukt her – dette er eneste sted i Det nye testamentet at Skriften betegnes slik. Kanskje gjenspeiler ordbruken at Skriften, eller utvalgte tekster fra den, er blitt brukt i Timoteus' leseopplæring slik forfatteren tegner den?⁹ Det var svært vanlig i antikken at lesetrening ble kombinert med en innføring i kulturell kjernelitteratur, blant annet sto utdrag av Homers *Iliaden* og *Odysseen* på mange skolers «pensumlister».¹⁰

8 For en oversikt over hvilke GT-tekster som særlig ofte blir gjengitt i NT, se Aasgaard 2008: 1408–13.

9 Se Marshall 1999: 789; Towner 2006: 582.

10 Se Sandnes 2009: 16–58.

Andre Timoteusbrev utdyper også på hvilke måter Skriften er til nytte for opplæringen av barn: Ved siden av å være «innblåst av Gud» (å romme hans Ånd) er den egnet til å oppfylle et mangfold av pedagogiske behov, som «opplæring, tilrettevisning, veiledning og oppdragelse i rettferd» – brevet uttrykker dette så sterkt som at Skriften faktisk er i stand til å gi alt man trenger til et liv som kristen (3,16f).

I tillegg til dette har Timoteus også fått formidlet stoff om Jesu liv og om hans betydning. Viktige deler av dette har han ifølge brevet mottatt direkte fra Paulus: «Det du har hørt av meg i mange vitners nærvær...» (2,2). Og han skal selv gi dette videre ved å forkynne Ordet; med «Ordet» menes evangeliet om Jesus (2,8f; 4,2). Brevet nevner noen få elementer fra Jesu liv: Jesu komme, hans avstamning fra David, hans oppstandelse og seier over døden (1,10; 2,8). Første Timoteusbrev viser til det samme (3,16), men omtaler i tillegg forhøret hos Pilatus (6,13) og Jesu død (2, 5f, som løsepenge). Ut fra det lille som er nevnt her, virker det som vekten har ligget på Jesu komme som menneske til verden og hans lidelse, død og oppstandelse. Trolig har dette vært blant de fortellinger om Jesus som kristne oppdragere, her synliggjorte i Timoteus' mor og mormor, har formidlet til familien og barna sine.

Første Timoteusbrev: Som i hjemmet skal det være i kirken

I 2 Timoteusbrev var det hjemmets og Paulus' tros- og tradisjonsformidling som sto i sentrum, mens kirke og menighet bare så vidt er innenfor synsfeltet (se 2,20f). Slik formidling er viktig også i 1 Timoteusbrev og Titusbrevet. Men i dem får også kirken, og forholdet hjem/kirke, en sentral plass, og det er dette vi skal konsentrere oss om i disse brevene. Første Timoteusbrev 2 er i sin helhet viet menighetsforhold, og særlig gudstjenestene. Forfatteren legger stor vekt på rollefordelingen mellom kvinner og menn. Igjen skildres dette gjennom ord og begreper som har med opplæring å gjøre. En kvinne skal «ta imot opplæring i stillhet og underordne seg i alt». Det er heller ikke tillatt for «en kvinne å undervise eller bestemme over mannen» (2,11f). Begge disse utsagnene knytter undervisning nært til makt og til kjønn, med en sterk markering av forskjell: Kvinnen skal ikke kunne bestemme over mannen. Maktfordelingen begrunnes også teologisk. Den er gitt med skapelsen: «For Adam ble skapt først og så Eva»; og det var hun, ikke Adam, som lot seg forlede i Edens hage (2,13f). Dette forholdet mellom kjønnene gjenspeiler holdninger som var vanlige og aksepterte i antikken ellers. Noe av bakgrunnen for formaningene kan dermed være et ønske om at menighetene skulle framstå for omverdenen som ordnede og tradisjonelle, og dermed som verd respekt.¹¹

I kapittel 3 settes kvalifikasjonene til menighetslederne i fokus. Her knyttes hjem og kirke sammen gjennom de krav som stilles til en leder. Teksten skildrer de idealer som gjaldt for hvordan en *paterfamilias*, en husfar, skulle lede sitt hjem, og ser dette som en parallell til hans myndighetsutøvelse i menigheten (3,1-7). Hjem og kirke framstår riktignok som atskilte størrelser (3,5), men samtidig er de på forestillingsplanet underlagt de samme idealer. Menigheten blir til og med omtalt som et *oikos* (gr. for «hushold», «hjem»): «du skal vite hvordan en skal ferdes i Guds hus, som er den levende Guds menighet» (3,15). Dette antyder at kirken her tenkes organisert og styrt på linje med en familie, og med samme rangorden og kjønnsrollefordeling. Det samme kommer fram i hvordan Timoteus skal forholde seg til ulike menighetslemmer: En eldre mann skal formanest som en far, unge menn som brødre, eldre kvinner som mødre, og unge kvinner som søstre (5,1f). Også menighetslederens forhold til sine barn blir berørt: Han skal «kunne ta ansvar» for dem (3,12). Og han skal være «dyktig til å undervise» (3,2), noe som trolig også viser til hans ansvar som oppdrager i hjemmet.

Selv om 1 Timoteusbrev i alle fall i prinsippet gjør forskjell på hjem og kirke, ville de to nok reelt sett ofte kunne overlappe. Siden de kristne menighetene i de to første århundrene vanligvis møttes i private hjem, var det trolig ikke uvanlig at samme person bar to hatter samtidig, det vil si kunne være både familieoverhode og menighetsleder. For barna hans ville det bety at de møtte sin far både som sosial og religiøs oppdrager, og at også de ble underlagt de samme krav som sin far til samklang i opptreden både i hjemmet og i menigheten. Som han skulle være en dyktig underviser, måtte de også være lærevillige elever.¹²

Titusbrevet: En god far er en god menighetsleder

Dette inntrykket ser ut til å bli bekreftet i veiledningen vi finner i Titusbrevet. Brevet gir blant annet anvisninger for menighetslederens kvalifikasjoner. Kravene forfatteren stiller, berører ikke bare lederen selv, men også barna hans: De må «være troende, ikke oppsetsige og ikke kunne beskyldes for å leve vilt og utsvevende» (1,6). Også her er det tydelig at barna møter et dobbelt krav: De må oppføre seg slik at de oppfyller hva som er ventet i både husholdet og

11 Se f.eks. Winter 1994.

12 En parallell til denne sammenkoblingen av roller finner vi også i «enkenes» tilfelle. Den høye dødeligheten førte til at det var forholdsvis mange kvinner som ble enker tidlig. Disse hadde en stor utfordring i å finne et utkomme og slik være i stand til å sørge for barna sine, som ofte var små (se 1 Tim 5,3f.9.14).

menigheten, og slik at det er samsvar mellom deres rolle begge steder. Og det er dessuten farens oppgave å ivareta dette i oppdragelsen.

Hvor nært hjem og kirke bindes sammen her, kommer fram i kravet om at barna skal være «troende». Det greske ordet som er brukt, *pista* (ent. *piston*), kan også oversettes «trofaste» eller «pålitelige». Det er sannsynlig at alle disse nyansene klinger med her. Barna skal oppdras til og identifisere seg med kristen tro, og dette innebærer samtidig at de skal imøtekomme de krav om lydighet og lojalitet som gjelder for familielivet. Dette framheves ytterligere i det som følger: at barna ikke skal være «oppsetsige» og ellers føre et ordnet liv. Oppdrageransvaret motiveres også teologisk: Lederen er en forvalter på Guds vegne (1,7). Han må derfor ikke komme til kort i oppdragelsen av sine barn – i så fall oppfyller han ikke sitt gudgitte oppdrag. Det er verd å merke seg at ordet oversatt «forvalter» er *oikonomos* («økonom»), om en som har ansvar for *oikos* (husholdet). Som i 1 Tim 3,15 ser vi at også Tit bruker et bilde fra husholdsområdet til å skape parallelle forestillinger om hjemmet og kirken.

I 2 Timoteusbrev ble både Timoteus' familie og Paulus selv framstilt som forbilder i tro, det vil si som identifikasjonsfigurer i barns kristne dannelsesprosess. I Titusbrevet er det primært Titus som menighetsleder som gis denne rollen, bl.a. overfor unge menn (*neâteroi*, dvs. ungdommer i tenåringsalder): «Vær selv et forbilde i gode gjerninger! La din undervisning være uforfalsket...» (2,7). Samme tanke finner vi også om Timoteus i 1 Tim 4,12.

I pastoralbrevene er det særlig forholdet mellom hjemmet og kirken som står i fokus. Skolen som institusjon er ikke selv til stede, men spiller likevel med i de mange ord og begreper som brevene har hentet fra pedagogikkens verden, ikke minst gjennom framstillingen av Paulus og andre menighetsledere som lærere. Selv om forholdet til det antikke skolevesen virker fjernt, er det likevel ikke noe i brevene som tyder på at det er kritisk eller spent. Tvert imot, begrepene og bildene fra skoleverdenen blir brukt på en måte som reflekterer en positiv holdning til den.

Tomas' barndomsevangelium (2. århundre): skolen som vanskelig samarbeidspartner

I Tomas' barndomsevangelium, som forteller om Jesu barndom fra han er fem år gammel og til han blir tolv, er det hjemmet og skolen som innehar hovedrollene. I denne apokryfe fortellingen, som stammer fra siste halvdel av det andre århundre e.Kr. (se kapittel 9), har skolen som institusjon en svært sentral plass.

Holdningen til den framtrer atskillig mer sammensatt enn i pastoralbrevene. Kirken er derimot ikke til stede som en synlig faktor – noe som ikke er rart, siden fortellingen er lagt til Jesu barndom, før kirkens tid. Men det er like fullt trekk som tyder på at det kirkelige spiller en rolle, men indirekte og underforstått.

Barndomsevangeliet forteller om hvordan Josef tre ganger tar sønnen Jesus med til skolen for at han skal lære å lese.¹³ Disse tre skolebesøkene fyller mer enn halvparten av fortellingen. De to første besøkene er, sett med hjemmets og skolens øyne, mislykkede. De ender med skam og forferdelse for lærerne: Den ene dummer seg ut, mens den andre faller død om etter å ha slått den «ulydige» eleven Jesus i hodet. Først ved siste forsøk går det bra: Jesus og denne læreren kommer vel ut av det med hverandre, når bare Jesus får muligheten til å demonstrere sin visdom: Han kan allerede alfabetet og kjenner den hemmelige mening som hver bokstav har. Den guddommelige visdom han har, blir også stadfestet til slutt i fortellingen, da han som tolvåring samtaler med de religiøse lærerne i tempelet.

I løpet av fortellingen får vi et tydelig inntrykk av de funksjoner som skolen og hjemmet tenkes å ha for barnet Jesus og oppdragelsen hans, og også av samspillet mellom de to instansene. Vi må regne med at dette gjenspeiler hvordan mange kristne i det andre århundret så på forholdet skole/hjem når det gjaldt deres egne barn. For å ta skolen først: I barndomsevangeliet blir den sett på som en positiv bidragsyter til Jesu oppdragelse, og som en selvfølgelig institusjon i nærmiljøet. Lesing og skriving blir oppfattet som verdier, med skolen som den instans som kan formidle disse godene. Fortellingen synes også å se på skolegang og leseferdigheter som midler til sosial klatring. Josef har ressurser og sosial oppdrift nok til å gi Jesus skolegang, og det å kunne lese og skrive framstilles som midler til ytterligere framskritt både for Jesus selv og for familien.

Fortellingen gir også noen glimt av skolens pedagogiske midler og mål. Lesetreningen foregår på måter som er velkjent fra andre antikke kilder, gjennom at eleven lærer utseende, navn, lyd og betydning av hver enkelt bokstav, for etter hvert å kunne sette dem sammen til ord og setninger. Læreren har en framtrødende plass, der læring i stor grad skjer ved imitasjon. Som mål for den læringen Jesus skal gjennomgå, nevnes særlig tre ting: Han skal tilegne seg leseferdighet, og gjennom det kunnskap og folkeskikk. Selv om noe av bakgrunnen for dette siste er Jesu rampete oppførsel tidligere i fortellingen, gjenspeiler det vel så mye en allmenn målsetting innen antikkens skolegang.

¹³ Se kap. 9 for en bredere presentasjon av fortellingen. Oversettelsen nedenfor er min egen.

Læreren uttrykker læringsmålet – eller det vi kan kalle denne skolens formålsparagraf – slik:¹⁴

*Gi gutten til meg,..., så han kan lære bokstavene, og bli rik på kunnskap, lære å bry seg om sine jevnaldringer, og å vise respekt for de gamle og gjøre vel mot eldre... (6:2).*¹⁵

Disse elementene, dvs. bokstavlæring, kunnskapstilegnelse og moralsk trening, er imidlertid som i antikke skoler ellers heller ikke her forstått som atskilte ting. De hører nært sammen: Bokstavlæring gikk hånd i hånd med kulturell og etisk veiledning. Til læringen av en bokstav kunne det blant annet være knyttet et ordtak som begynte med denne bokstaven, for eksempel: «G – Gammel mann skal du ære like høyt som en gudestatue.»¹⁶ Også kulturelle kjernetekster ble, som allerede nevnt, ofte brukt i lesetreningen. Uttrykt i moderne termer: I den antikke pedagogikk var alfabetisering og inkulturasjon tett integrert.¹⁷

Når det gjelder hjemmets rolle i oppdragelsen av Jesus, får vi også et inntrykk av dette, selv om det ikke er uttrykt like eksplisitt som for skolens del. Opplæringen tar tydelig hensyn til Jesu alder: Som fem- og seksåring er det mye rom for lek (2–3; 9), mens han som sju- og åtteåring involveres i flere, og mer krevende, oppgaver i husholdet, slik som å hente vann og ved, og å så og snekre. Han føres etter hvert sterkere inn i en mannsrolle, der Josef blir primæroppdrageren. Foreldrene er også opptatt av at han skal tilpasse seg omgivelsene: Han oppøves i sosiale ferdigheter som respekt og empati overfor andre, og hjelpsomhet mot fattige. Begge foreldre gir ham også emosjonell og fysisk bekreftelse: De gir ham klemmer og omfavner ham. Noe overraskende virker det som religiøs oppdragelse har en begrenset plass i hjemmet. Men kan hende er dette ikke så rart, siden barnet er Jesus selv. Han viser for øvrig ellers i fortellingen at han allerede har tilstrekkelig med religiøs kompetanse: Han er den som er sendt av Gud selv. Den religiøse dimensjon i familien kommer dessuten til uttrykk i foreldrenes hverdagslige forhold til dette: Mens de gir ham en klem, ber og takker de Gud for barnet sitt (10; 12). Og når det er påskehøytid, følger de den gode vane å dra på pilegrimstur til Jerusalem sammen med gutten.

14 Det er noe overraskende at ikke også respekt for gudene er nevnt her. Man kjenner liknende tekster der dette blir satt opp som første bud, før disse andre, se Aasgaard 2009a (kap. 5). Kan hende ville det her oppleves problematisk for forfatteren og publikum om Josef hadde overlatt Jesus til å bli opplært om fremmede guder.

15 Min oversettelse, se Aasgaard 2009a.

16 Se Hock 1995: 100 for flere eksempler.

17 Se Cribiore 1996; Cribiore 2001.

Fortellingen tegner også et bilde av samvirket mellom hjem og skole, og beskriver det som nært. Dette kommer særlig til uttrykk i Josefs kontakt med lærerne. Skolekontakten framstilles som en oppgave for en far; Maria er ikke inne i bildet. Josef er den som diskuterer oppdragelsen med lærerne, og som viser omtanke – og bekymring! – både for dem og for sønnen sin (6:3; 14:1, 3). Det er også tydelig at Josef og lærerne er sammen om å ville oppdra gutten til å bli et gagns menneske og til å slutte opp om fellesskapets kulturelle verdier, som for eksempel idealer om ære og om velgjørenhet.

Så langt synes hjem/skole-forholdet i fortellingen å være preget av harmoni. Men ser vi nøyer etter, trer det fram en merkbar spenning mellom hjem og skole imellom. Dette ytrer seg ikke som kritikk av skolegang i seg selv, men av skolens pedagogiske praksis. Spesielt tydelig blir dette i beskrivelsen av lærerne. De to første lærerne får gjennomgå for sine inadekvate forsøk på å undervise Jesus. Som antydnet i kapittel 9 kan Jesu konflikter med dem forstås som uttrykk for protest mot læreres misbruk av makt. Når gutten tar innersvingen på dem, gir det utløp for et ønske fra fortellerens og publikums side om en hevn for antikke pedagogers ofte dårlige behandling av sine elever. Samtidig tjener beskrivelsen til å framheve Jesu betydning: Også han er lærer, men en lærer som overgår andre, og som har sin myndighet fra Gud.

En annen type skolekritikk, og enda viktigere i vår sammenheng, er den som kommer fram ved Jesu tredje skolebesøk, enda han og læreren kommer godt ut av det med hverandre. Når Jesus kommer inn i klasserommet, får han nemlig øye på en bok som ligger på lesepulten der – det vi kan sammenlikne med vår tids kateter. Dette skildres videre slik:

Jesus så på boka, men lot være å lese det som sto i den, siden den ikke var fra Guds lov. I stedet åpnet han munnen sin og talte ord så respektinngytende at læreren som satt der, gjerne ville høre alt han sa, og oppmuntret ham til å si enda mer. Og folkene som sto der, ble svært imponert over hans hellige ord (14:2).¹⁸

Her framgår det at lærestoffet skolen tilbyr, ikke er på linje med hva Jesus – og fortellingens publikum – ønsker. Boka er nemlig ikke «fra Guds lov». Med «Guds lov» menes nok Det gamle testamentet.¹⁹ Som vi har vært inne på andre

¹⁸ Min oversettelse, se Aasgaard 2009a.

¹⁹ I gjenfortellingen av Jesus som tolvåring i templet (Luk 2,42–52) sies det at Jesus forklarte «hovedpunktene i loven og profetenes gåter og liknelser» for de lærde. Ordene «loven» og «profetene» er en tydelig henvisning til GT, og det er sannsynlig at det er dette det henvises til her, selv om uttrykket «Guds lov» virker noe fremmed.

steder i denne boka, var det vanlig at man i antikke skoler leste utdrag fra kulturens store tekster, og at man til det laget antologier, også kalt *florilegier*, med utplukk av særlig viktige passasjer.²⁰ Sannsynligvis dreide det seg her om en slik bok. Men Jesus avviser altså å lese dette. I mangel av Skriften «åpnet han munnen sin» og talte «respektinngytende» og «hellige» ord. Det er tydelig at det dreier seg om en form for guddommelig budskap, som Jesus er i stand til å framføre i sin visdom.

Denne hendelsen reflekterer trolig utbredte holdninger blant de første kristne, både i det andre århundre og senere, nemlig en religiøs kritikk av den antikke skolens lærestoff. Selv om vi i denne perioden også finner mer positive oppfatninger, er det her en kritisk holdning som kommer fram.²¹ Inntrykket vi får, er at skolen blir ansett som en sentral leverandør av kunnskap og trening i sosial kompetanse. Men samtidig gir den ikke en adekvat, men kanskje heller en feilaktig, religiøs opplæring. Tolket slik speiler barndomsevangeliet en dragkamp i det andre århundret om skolens «læreplan», der skolen fra den framvoksende kristendoms side blir kritisert og utfordret: Utdannelsen skolen gir, er ikke i tråd med en ny tids behov og krav. Dette blir signalisert på en sterk måte, nemlig i en fortelling om Jesus, den kristne bevegelses frontfigur.

Kan hende kan vi i Jesu måte å reagere på i denne situasjonen også ane en mer folkelig, antiintellektualistisk reaksjon på den tradisjonelle antikke skole: Det budskap Jesus bærer fram, kommer ikke fra boklig lærdom, men skildres som en karismatisk, inspirert visdom. Og den autoriteten Jesus har som lærer, bygger ikke på noe tillært, men framtrer som en nådegave, gitt direkte fra Gud. En slik tankegang er også kjent fra enkelte retninger innen det andre og tredje århundrets kristendom, blant annet fra montanismen, en bevegelse med en viss utbredelse i Lilleasia og i Nord-Afrika i denne perioden.²²

Kelsos (2. århundre): Kristne er til skade for hjemmet og skolen

Fra samme tid som Tomas' barndomsevangelium har vi også en annen interessant kilde, som jeg her bare berører kort, nemlig kristendomskritikeren Kelsos. Han hadde god kjennskap til kristendommen og går i et skrift (ca. 175–185) sterkt i rette både med den kristne lære og med de kristnes livsførsel. Store

20 Det gr. *anthologia* og det lat. *florilegium* betyr begge «blomstersamling», altså en samling av visdoms- og fyndord.

21 For mer positive vurderinger, se f.eks. Sandnes 2009.

22 Se f.eks. Trevett 1996.

delar av skriftet er bevart i omfattende sitater hos kirkefaderen Origenes (ca. 185–254), som imøtegikk kritikken i sitt åtteboksverk *Mot Kelsos*. Med sine observasjoner gir Kelsos et innblikk i temaet vårt fra en uventet kant. Han skriver blant annet:

[De kristne] våger seg aldri inn i en forsamling av intelligente menn, og heller ikke tør de å åpenbare sin storartede lære i deres nærvær. Men så snart de ser noen gutter i tenårene eller en flokk med slaver eller en gjeng med idioter, presser de seg på og gjør store miner ... Og i private hjem ser vi dem gjøre det samme – til og med de som karder ull, skomakere, valkere, ja, de mest ulærde og bondske slyngler. I nærvær av sine eldre og mer intelligente herrer våger de ikke å si noe. Men så snart de får barna på tomannshånd, og noen dumme kvinner sammen med dem, kommer de med de mest forbløffende påstander. De sier for eksempel at barna ikke bør bry seg om sine fedre eller skolelærerne, men at de heller bør lytte til dem selv. De sier at fedrene og lærerne bare prater tull og ikke har forstand på noe, ja, at de i virkeligheten verken kjenner det gode eller er i stand til å gjøre det, men bare er opptatt av tomt prat. De selv, derimot, vet hvordan man skal leve rett, og hvis barna bare vil tro dem, vil de selv bli lykkelige, og de vil spre lykke i sine hjem ... Men om barna så vil, bør de forlate sin far og skolemesteren, og – sammen med kvinnene og de mindre barna som de leker med – begi seg til veveriet, eller til skomakerens eller valkerens verksted, slik at de der kan lære hvordan man blir fullkommen. Og ved å si slikt overtaler de dem.²³

Innblikket Kelsos gir i kristnes handlemåter, er ikke minst interessant fordi det stammer fra en utenfra-kritiker, og dermed både kan bekrefte og balansere bildet de kristne kildene gir. Som Tomas' barndomsevangelium fokuserer også Kelsos på de kristnes forhold til skolen, men tegner et mer negativt og ensidig bilde: De kristne er ikke bare kritiske til den, de undergraver systematisk lærernes autoritet og får barn til å slutte på skolen før heller å følge dem. Til forskjell fra pastoralbrevene, og også Tomas' barndomsevangelium, tegner Kelsos et spenningsfylt bilde også av kristnes forhold til hjemmene: De kristne, som selv er kunnskapsløse og fra lavere sosiale lag (som veverer og skomakere), verver medlemmer for sin lære blant personer lavt på rangstigen i hjemmene, så som barn, kvinner og slaver, og setter dem attpåtil opp mot familiens overhoder.

Inntrykket Kelsos gir, er dermed at de kristne konsekvent unndrar seg et positivt samarbeid med hjemmene og skolen. I stedet legger de opp til konfron-

²³ Utdrag fra Origenes, *Mot Kelsos*, 3.50–55, oversatt av Oskar Skarsaune (ikke utgitt). En komplett engelsk oversettelse fins i Chadwick 1953 (og senere utgaver). Origenes berører også temaet i 3.44.

tasjon, der målet er å vinne nye medlemmer for sin bevegelse, kirken, og selv å ta hånd om disse der, blant annet barna. Kelsos' beskrivelse er opplagt ensidig. Like fullt reflekterer den nok en uro og motvilje mange kristne hadde overfor skolens «læreplaner», og hvordan også kirkens virksomhet kunne oppleves som en trussel mot harmoni, rangorden og maktforhold i familiene.

Johannes Krysostomos (ca. 347–407 e.Kr.): Fram for et nært hjem/kirke-samarbeid!

Kirkelederen og presten Johannes Krysostomos tegner i sine skrifter konturene av et dannelsesprogram for den senantikke kristendom. Han har et bevisst fokus på oppdragelsen av barn, noe som særlig kommer fram i skriftet *Om tom ære og barneoppdragelse*.²⁴ Flere sider ved hans tanker om kristen barneoppdragelse, blant annet dens begrunnelse, metoder og innhold, behandler vi i kapittel 6 og 10.²⁵ Her fokuserer jeg derfor på et mer avgrenset område, nemlig hvilket bilde Krysostomos tegner av hjemmets og kirkens respektive ansvarsområder, og av samvirket mellom de to.

Krysostomos tillegger familien stor betydning. I *Tom ære* tar han i hovedsak utgangspunkt i en storfamilie fra de høyere sosiale lag, med økonomi til å ha slaver eller andre til hjelp i barneoppdragelsen. Typisk for Krysostomos både i dette skriftet og ellers er hans sterke fokus på foreldres ansvar, spesielt familiefarens. Det var i velstående familier vanlig at andre hadde mye av det daglige ansvar for barna. Sett i lys av dette innebærer Krysostomos' syn en styrking av foreldrerollen og kjernefamilietanken: Det er foreldrene som skal ta ansvar for barnas kristne oppdragelse, med særlig fedrene som forbilder for barna (*Om tom ære* 70). Hensikten med dette er klar, nemlig å sikre at barna påvirkes på rett måte. De skal ikke være overlatt til tilfeldige oppdragere, enten det er en barnepasser, et familiemedlem, eller folk i nabolaget.

Som påpekt i kapittel 10, begrunner Krysostomos' foreldrenes oppdrag teologisk ved å vise til Det nye testamentets formaninger og til barnet som skapt i Guds bilde, men også til det instinkt som er nedlagt i foreldre om å ha omsorg for sine barn. Krysostomos legger opp til at foreldrene skal samarbeide

²⁴ Se Laistner 1951 for en engelsk oversettelse. Skriftet er vanskelig å datere. Det ble enten til i hans periode som prest i Antiokia (386–98) eller som biskop i Konstantinopel (398–403).

²⁵ For kortfattede framstillinger av Krysostomos' holdninger til barn, se Leyerle 1997 og Guroian 2001.

om oppgaven: Mor trekkes inn som medansvarlig for den kristne formidlingen, selv om far er den som opplagt sitter med myndigheten (*Om tom ære* 32 og 39) – her har teksten mye felles med bildet som tegnes i Tomas' barndomsevangelium av forholdet mellom Josef og Maria. Det er først og fremst fedrene Krysostomos forholder seg til med rådene sine, på liknende vis som i de såkalte hustavlene i de deuteropaulinske brev (Ef 6,1–4; Kol 3,20f), brev Krysostomos tydelig gjør bruk av.

Også kirken tildeles viktige funksjoner innen den kristne barneoppdragelsen. Dette går som en rød tråd gjennom *Om tom ære*. Kirken er premissleverandør for opplæringen: Barna skal ledes fram til et kristent liv og settes i stand til å tjene som gode ambassadører for den og dens tro. Kirken kan som institusjon tilby innhold til den religiøse og kulturelle opplæring i hjemmet, gjennom fortellinger fra Bibelen, salmer og sanger. Barna skal også skjermes for ikke-kirkelige arenaer, blant annet teaterbesøk, og for aktiviteter som kan skape problemer, for eksempel at gutter har nær kontakt med kvinner. Gjennom sin etiske veiledning, som for Krysostomos' del ofte dreier seg om et liv i tråd med de klassiske antikke dyder, men med spesiell vekt på måtehold, ydmykhet og tilgivelse (*Om tom ære* 72–73), framstår kirken også som den instansen som kan gi barna en klar ramme for deres livsførsel.

I skriftene sine legger Krysostomos mye brett på å styrke både kirkens og hjemmets posisjon i samfunnet. Dette ser vi av hvordan han bevisst bruker prekenene sine som midler til kristen opplæring. De har karakter av undervisning, der han skolerer tilhørerne sine: Han går grundig igjennom bibeltekstene, henvender seg til ulike grupper blant de gudstjenestefeirende og gir tallrike eksempler på hvordan de skal opptre som kristne.²⁶ Hans mål synes å være å fremme en kristen identitet der den alminnelige troende får konkret hjelp til sitt hverdagsliv i samfunnet, men samtidig skaper en sterk tilhørighet til kirken.

På liknende vis gjør han det overfor hjemmet og familien. I prekener og i andre skrifter, blant annet om ekteskapet, men ikke minst i *Om tom ære* er han opptatt av å styrke foreldrenes rolle i oppdragelsen, men i tillegg av hvordan også barna best kan prèges som kristne og bli ansvarliggjort i forhold til omverdenen. Krysostomos' kristne dannelsesprogram ser med dette ut til å bygge på to grunnpilarer: hjemmet og kirken.

I *Om tom ære* ser vi hvordan han utnytter dette til et aktivt hjem/kirkesamvirke om barns trosopplæring. Et slående eksempel er hvordan han anbefaler Kain og Abel-fortellingen brukt (*Om tom ære* 40–41, jf. 1 Mos 4). En far skal

26 Se Maxwell 2006.

fortelle den til barnet ved kveldsmaten, og moren skal siden gjenta den. Historien skal få fram det gale i grådighet og misunnelse – det er her klart at Krysostomos tenker seg den aktualisert i etisk retning, som opplæring i god moral. Målet er å internalisere dette i barnet. Når fortellingens budskap er blitt sådd, vil barnet «ikke lenger trenge (hus)læreren sin, siden det i stedet blir grepet av respekt for Gud, og dets sjel blir rystet av sterk gudsfrykt».²⁷

Som del av opplæringen skal faren så ta barnet med i kirken:

Ta ham i hånden og følg ham til kirken, og vær spesielt oppmerksom når denne historien blir lest høyt. Da vil du se at barnet blir glad og hopper i begeistring over å kjenne til noe de andre barna ikke gjør; og han vil høre på den i spenning, kjenne den igjen og få stor nytte av den. Etter dette vil fortellingen sitte klistret i minnet hans.

Når man har oppnådd dette, skal man følge samme framgangsmåte for andre fortellingens del, for eksempel historien om Esau og Jakob (*Om tom ære* 43–46; jf. 1 Mos 25 og 27). I tillegg til bibelfortellinger skal foreldre lære barna å be, også i den hensikt at de skal kunne delta ved kirkens regelmessige bønnetider (*Om tom ære* 80). Slik tenker altså Krysostomos seg at hjem og kirke skal gå sammen om ulike sider ved trosopplæringen. Som to hovedrollenehavere i barnas liv skal de gjensidig støtte og forsterke hverandre med tanke på det som for ham er oppdragelsens høye målsetting: å gjøre barna skikket til Guds rike (se kap. 10 i denne boka).

Bildet som her avtegner seg av forholdet hjem/kirke, har likheter så vel som ulikheter med pastoralbrevene, men gjenspeiler tydelig en ny fase i kristendommens tidlige historie. Et felles trekk er – fremdeles – tanken om det tette samvirket hjem/kirke, der oppøving i rett livsførsel står sentralt. Én tydelig forskjell er at hjemmet og kirken opptrer som klart atskilte størrelser. Kirken blir ikke lenger framstilt som en parallell til familien, som en slags ny familie, men som en selvstendig institusjon. I stedet kan Krysostomos – motsatt – tegne familien i lys av kirken: Han omtaler husstanden flere steder som en «kirke», der det kristne livet leves ut i hverdagen.²⁸ Krysostomos synes også å betrakte kirken som den førende av de to: I *Om tom ære* er det som prest han gir sine anvisninger til familiefedrene; bibeltekstene han bruker som eksempler, er slike som er vanlige i kirkens gudstjenester; og han veileder også om hvordan de skal tolkes.

²⁷ Min oversettelse, som er relativt fri i dette tilfellet.

²⁸ Se Bakke 2005: 163 og 198, med henvisninger til primærttekster.

Den sterke posisjon kirken har fått overfor hjemmet, i alle fall slik Krysostomos framstiller det, kommer også fram i hans oppfordring til at de unge selv skal oppsøke lederne for kirken de tilhører, og ta imot ros for sin livsførsel fra dem, gjerne med fedrene til stede (*Om tom ære* 83). Krysostomos tenker helt klart at en slik anerkjennelse fra kirkeledernes side er med på å heve både de unges og deres familiers status.

Krysostomos sier ikke mye, og ikke mye kritisk, om antikkens skolevesen og om hvordan hjem og kirke skal forholde seg til det. Men han er desto mer kritisk overfor allmenkulturen. For eksempel skal man unngå hedenske sanger og eventyr (*Om tom ære* 38), og gi barna bibelske og kristne navn heller enn tradisjonelle hedenske (*Om tom ære* 47). I sin veiledning om hvordan barn skal oppdras, legger han stor vekt på å utvikle deres indre kvaliteter, deres holdninger, og er sterkt negativ til vanlige antikke idealer som ære og skjønnhet (*Om tom ære* 1–3, 11–15). Med avvisningen av denne type stoff og idealer viser han dermed indirekte atskillig skepsis overfor det antikke skolevesens innhold og målsetting.

Augustin (354–430 e.Kr.): hjem og kirke hånd i hånd – og skolen på en armlengdes avstand

Augustin gir i selvbiografien *Bekjennelser* (*Confessiones*) en beskrivelse av sin barndom, oppvekst og vei fram mot kristen omvendelse og tro.²⁹ Selv om han også berører temaet trosopplæring og barn andre steder, nøyer vi oss her med et par glimt fra dette skriftet.³⁰ Verket ble til i omkring 398–99, ca. tolv år etter Augustins dåp og ca. sju ut i hans tid som prest og biskop i Hippo i Nord-Afrika (i det nåværende Tunisia).³¹ Det er de tre første av verkets tretten bøker som gir et innblikk i Augustins opplæring og skolegang, også hans kristne opplæring. Av foreldrene er det moren, Monica, som spiller en sentral rolle – som i 2 Timoteusbrev er det en kvinne som framstår som den sentrale kristne tradisjonsbærer.

Augustin forteller at han «allerede som barn» hadde «hørt om det evige liv som er lovt oss, fordi Herren vår Gud var ydmyk og sted ned til oss hovmo-

29 Verket fins i to norske oversettelser, bokmål (bok 1–10) og nynorsk (bok 1–9); se litteraturlista. Se Eriksen 2000 for en grundig innføring i Augustins liv og tenkning.

30 Han viser blant annet kort til sin barndom i verket *Om to sjeler* 1 (fra ca. 392–393 e.Kr.).

31 Verket kan dermed ha blitt til nokså nært i tid med Johannes Krysostomos' *Om tom ære*.

dige mennesker» (1.11). Han hadde altså svært tidlig fått en viss opplæring om Jesu liv og om det evige liv som et mål for kristenlivet. Han forteller samme sted at Monica rett etter at han var født, hadde latt ham bli «merket med Jesu korsmerke» og få «smake hans salt». Å bli tegnet med korsets tegn og å få et saltkorn på tungen var vanlig som markering av at man ble katekumen, en som var under opplæring i kristen tro.³² Augustin ble med dette regnet som kristen, men ikke i full forstand. Han var nemlig ikke blitt døpt. Det ble på denne tiden ofte utsatt, av og til helt til dødsleiet, for at den kristne ikke skulle rekke å «skitne» livet sitt så mye til etter å ha blitt rensset i dåpen. På denne måten kunne katekumenperioden for mange bli svært lang. Augustin bebreider foreldrene sine at han ikke ble døpt allerede som barn, noe som var aktuelt da han en gang som liten var blitt alvorlig syk (1.11).

Augustin forteller også at foreldrene tok ham til skole; de hadde helt klart ambisjoner på guttens vegne. Han omtaler i bok 1.9 sin første lesetrening og innføring i retorikk, talekunst. Interessant nok setter han dette samme sted opp mot opplæringen han fikk i å be:

Den rettesnor som ble holdt fram for meg i gutteårene, var denne: Jeg skulle høre på dem som rådde meg til å gjøre lykke her i verden, til å utmerke meg i talekunst... Derfor ble jeg sendt på skole for å få kunnskaper. Men jeg, stakkars gutt, skjønnte ikke hva nytte det kunne ha, og enda fikk jeg juling når jeg var lat til å lære....

Men jeg møtte også mennesker som bad til deg, Herre, og jeg lærte av dem. Jeg tenkte meg, så godt jeg kunne, at du er et mektig vesen som kan høre oss og hjelpe oss, enda du ikke er synlig for våre øyne. Nå begynte jeg, vesle gutten, å be til deg.... Når jeg påkalte deg, løste jeg tungebåndet og bad... at jeg måtte slippe å få juling på skolen. Når du ikke bønnbørte meg..., når jeg fikk juling, som den gang var det verste jeg visste, så lo de voksne av det, tilmed mine egne foreldre, som ellers ikke ville meg noe ondt.

Overraskende nok sier han ikke hvem det er som gir ham denne tidlige kristne opplæring, om det er noen tilknyttet kirken eller husstanden. Han omtaler en slave (en såkalt «pedagog») som hadde tilsyn med ham; muligens kan denne ha spilt en rolle (1.19). Erfaringen med bønn kan han også ha fått ved deltakelse i gudstjenester: Han nevner et sted gudstjenestebesøk på en måte som tyder på

³² Han ble med dette regnet som kristen, men ikke i en full forstand. Augustin bruker et sted forholdet mellom menneskets unnfangelse og fødsel som bilde på forholdet mellom disse handlingene og dåpssakramentet.

at dette var noe han var vant med fra han var liten, og i hvert fall inn i tenåringsalderen (3.3). Det virker ikke som det er moren Monica som sto for dette, enda hun hele veien framstår som et av hans viktigste trosforbilder. Men hun var nokså ny som kristen da han var liten (1.11). Faktisk framstilles det som om foreldrene på dette tidspunktet står på skolens side heller enn å støtte ham i hans religiøse utvikling (1.9).

Augustin vier mye oppmerksomhet til opplæringen han fikk på skolen. Han er nokså kritisk til denne, både til måten den foregikk på, ofte med fysisk refselse, og til deler av innholdet. Han er positiv til den grunnleggende leseopplæringen, men – særlig i etterhånd – negativ til retorikkens midler og de fortellinger fra gresk og romersk diktning som han ble kjent med – dette opplever han som ofte manipulerende og umoralsk (1.12–18). I stedet for de antikke klassikere, som nok lot ham lære «mange nyttige ord», mener han – med en holdning som minner om Tomas' barndomsevangelium – at «det kan en lære ved mer verdifull lesning også, og det er den trygge vei som barna burde gå», men uten at han angir hva alternativene er (1.15).

Augustin legger også vekt på den lærernes funksjon som forbilder, og gir eksempler på hvordan de ofte ikke var eksempler til etterfølgelse for barna: «Eller tror du læreren som straffet meg, var noe bedre selv? Dersom han måtte gi tapt i et ordskifte med en annen lærer, ble han enda verre plaget av sinne og misunnelse enn jeg ble når kameraten min vant over meg i ballspill» (1.9).

I forhold til den store plassen kirken har ellers i Augustins liv og tenkning, er den lite fremme i *Bekjennelser*. Skrifter som *Om den kristne lære (De doctrina christiana)* og *Opplæring av nybegynnere (De catechizandis rudibus)*, som for en stor del ble til på samme tid, legger atskillig mer vekt på dette. I dem framstår trosopplæringen som en integrert og planlagt del av menighetenes virksomhet. Men disse skriftene er først og fremst rettet inn mot trosopplærere og voksne katekumener, ikke mot barn. Den sparsomme oppmerksomheten menighetsfellesskapet får i barndomsfortellingen, skyldes nok langt på vei Augustins fokus på sin egen personlige utvikling. Men dets beskjedne plass kan også reflektere at kirken kan ha spilt en begrenset rolle i mange barns liv; også barn fra kristne familier.

En hendelse er likevel verd å nevne: På slutten av bok 3 (3.12) forteller han at Monica oppsøkte en ikke navngitt biskop for å be ham om hjelp. Trolig var Augustin da omkring tjue år og altså ikke lenger barn. Bakgrunnen for kontakten var at Augustin nylig hadde sluttet seg til manikeerne, en gnostiskaktig bevegelse med en god del elementer fra kristendommen; Augustin var tilsluttet den i ti år. Monica ville ha biskopen til å snakke Augustin til rette. Men biskopen, som en tid i sin barndom selv hadde vært manikeer, ville ikke. Han mente

at det ikke nyttet før han selv hadde fått tid til å erfare svakhetene i den manikeiske læren. Ifølge Augustin hadde biskopen gitt følgende råd: «La ham bare være der han er. Be bare til Herren for ham, så vil han nok selv gjennom studium finne ut hvor han farer vill og hvor ugudelig han er.» Men da Monica ikke ga seg, men gråt og ba ham,

sa han i en litt ergerlig tone: «Gå bort fra meg! Så sant du lever, en slik tåresønn kan umulig gå fortapt.» Disse ordene mintes mor ofte når hun snakket med meg, og hun sa at hun hadde oppfattet dem som en røst fra himmelen.

Denne hendelsen viser at kommunikasjonen mellom kristne familier og kirken ofte kunne skje på et person til person-nivå, i alle fall i tilfeller der det dreide seg om familier med høy sosial status og lett tilgang til presteskapet. Dette er bare ett av mange tidligkristne eksempler der prester og andre fungerte som en slags konsulenter eller sjelesørgere for kirkemedlemmer og ga råd om hvordan de skulle ivareta oppdragelsen av husstanden og barna sine.³³ Muligens kan vi med disse tilfellene ane en endring i maktforhold mellom kirke og hjem. Mens pastoralbrevnes forfatter var opptatt av å bygge opp under menighetslederens myndighet i forhold til hjemmene, og også av å legitimere sin autoritet i forhold til konkurrenter («vranglærere»), er kirkens posisjon på Augustins tid vel etablert, og de kristne kommer på eget initiativ for å få hjelp til å oppdra sine barn til rett tro og liv. Det samme – og på omtrent samme tid – fikk vi et glimt av hos Krysostomos, i hans råd om å sende barna til presten for ros og oppmuntring.

Som for Krysostomos spiller også for Augustin forbildet de kirkelige lederne gir med sin livsførsel, en stor rolle. Blant annet ser vi dette i den vekten han legger på Ambrosius' og andre skikkelsers asketiske livsførsel, og også på deres liv i sølibat (6.3; 8.1–5).

Forholdet hjem, kirke og skole: avsluttende refleksjoner

Forholdet hjem, kirke og skole var, som eksemplene ovenfor tyder på, av stor betydning også innen den tidlige kristendom. Felles for så godt som alle kildene, tross store forskjeller ellers, er vekten de legger på samarbeidet mellom hjem og kirke om barns trosopplæring. Pastoralbrevene og Krysostomos gjen-

³³ Et annet, mye omtalt eksempel (se også kap. 6) er Hieronymus' rådgivning overfor Laeta om hvordan hennes datter Paula skal oppdras, se Katz 2007. Denne fant sted omtrent på samme tid som Augustin skrev *Bekjennelser*.

speiler for eksempel svært ulike kristendomshistoriske forhold. For de førstes del ville hushold og menighet ofte befinne seg under samme tak, mens de hos Krysostomos framstår som to atskilte institusjoner. Likevel er begge kilder opptatt av at de to, hjem og kirke, sammen skal forsterke hverandre når det gjelder trosopplæringen. Det bildet en kritiker som Kelsos tegner av kristnes «strategier», støtter også opp under dette inntrykket. Men det får også fram at dette kunne føre til spenninger i hjemmene, særlig i forhold til familiens overhode, dersom denne ikke selv var positiv til den kristne tro.

Det er også verd å merke seg de glimt vi får av ansvarsforholdet mellom hjem og kirke, særlig i pastoralbrevene og hos Krysostomos. Begge steder framheves menighetsledernes sentrale posisjon. Om dette er uttrykk for forfatterens ideal eller for en realitet, er uvisst. Men fra pastoralbrevenes tid og fram til det fjerde århundret kan det synes som kirken har styrket sin posisjon som autoritet når det gjelder barns trosopplæring. Mens kirken i pastoralbrevene tegnes i metaforer fra hjemmets verden (kirken som «Guds hus»), karakteriserer Krysostomos hjemmet som hverdagens «kirke». Og mens pastoralbrevenes forfatter gjennom sine beskrivelser av Paulus, Timoteus og Titus er opptatt av å bygge opp under menighetsledernes autoritet, synes deres – og dermed kirkens – posisjon å være atskillig mer etablert og akseptert i Krysostomos' og Augustins tilfeller: Nå henvender alminnelige troende seg til prester og andre førende skikkelser i kirken for å få hjelp eller bekreftelse i forbindelse med barns trosopplæring. I materialet vårt ser det ut til at det primært er i hjemmet at denne opplæringen foregår. Samtidig synes både Krysostomos og Augustin å forutsette at barn deltok i gudstjenester, muligens også tidebønner; Augustin nevner dessuten at han som liten ble innviet til katekumen. I hvilken grad og hvor tidlig barn eventuelt deltok i kirkens katekumenundervisning, er et viktig spørsmål når det gjelder hjem/kirke-forholdet. Det er ikke rom for å ta dette opp her, men det blir behandlet i større bredde i kapittel 8.

Av kildene får vi også et inntrykk av hvem som sto for trosopplæringen. Det er tydelig at foreldre ofte hadde en sentral stilling, noe vi ser i pastoralbrevene så vel som hos Krysostomos og Augustin. I de tilfeller hvor besteforeldre ennå var i live, kunne også de være viktige (jf. 2 Tim 1,5 og ovenfor). I tillegg kunne andre husstandsmedlemmer spille en stor rolle, noe blant annet Kelsos' beskrivelse gjenspeiler. Det er også grunn til å merke seg det samsvar, men også den spenning vi finner mellom bildene som Kelsos og Krysostomos tegner. Begge to er opptatt av å sikre harmoni og rangorden i familiene. Men mens Kelsos klandrer husstandenes lavstatuspersoner for å infiltrere egne og andres familier med sin kristne forkynnelse, kritiserer Krysostomos dem for det motsatte: De kan bidra til å undergrave trosopplæringen av barna. Det er tydelig at

både Kelsos og Krysostomos ønsker å bekrefte de tradisjonelle autoritetsforhold innenfor familien. Samtidig kan deres ulike vurdering av situasjonen gjenspeile at det fra det andre til det fjerde århundret er skjedd en endring i hjem/kirke-samarbeidet: Mens Kelsos gir inntrykk av at det er mellom- og lavstatuspersoner (håndverkere, slaver osv.) som er bindeleddet hjem/menighet, forankrer Krysostomos kontakten på høystatusnivå, mellom familieoverhodene og kirkelederne. Dermed synes hjem/kirke-samvirket på denne tiden å ha blitt fastere etablert på flere nivåer i samfunnshierarkiet, også på et ledernivå.

Et interessant, og viktig trekk, i kildene ovenfor er at det nesten utelukkende er gutter som omtales som objekt for trosopplæringen, fra Timoteus til Augustin. Her slår mannsfokuset i de antikke kildene, men også hos våre forfattere, kraftig inn. Samtidig er også kvinner påfallende sterkt representert i materialet, men da som bærere av den kristne tradisjonen: fra Timoteus' bestemor og mor via Maria i Tomas' barndomsevangelium og til mødrene hos Krysostomos og Monica hos Augustin. Siden dette går på tvers av tendensen i disse tekstene ellers, kan det – uten å trekke det for langt – ses som en indikasjon på den betydning kvinner i tidlig kristendom ofte kunne ha som formidlere av troen, og også som kontaktpunkter mellom hjemmet og kirken.

Mangfoldet av virkemidler som ble tatt i bruk i hjem/kirke-samarbeidet, er også verd å merke seg. I Krysostomos' tilfelle inngår prekener, veiledningskrifter, rådgivning til barn og foreldre, opplæring i bønn og generelt deltakelse ved gudstjenester, og mye av det samme finner vi igjen hos Augustin. I materialet vi har gjennomgått, ligger vekten noe overraskende – siden det dreier seg om trosopplæring – ikke på kristne lærepunkter, men i stor grad på etisk veiledning, tydeligst i pastoralbrevene og hos Krysostomos. Dette henger nok mye sammen med disse brevenes og Krysostomos' engasjement rundt kristnes praktiske hverdagsliv i samfunnet. Hvis vi hadde tatt Augustins opplæringskrifter i betraktning, ville vi sett at fokuset på troslære var sterkere. Mange av kildene legger ellers atskillig vekt på den betydningen som kirkeledere og foreldre, både fedre og mødre, hadde som forbilder for barna.

Vi bør også stille oss spørsmålet om i hvilken grad oppdragerne og familiene faktisk lyttet til og samarbeidet med kirken, eller om de kunne være mer uregjerlige enn kildene vil ha det til. De fleste av kildene vi har, stammer fra den kirkelige siden i parforholdet hjem/kirke. Og det er tydelig at forfatterne her ønsker å tale kirkens og menighetsledernes sak, igjen gjelder dette særlig pastoralbrevene og Krysostomos. Men det er trekk som kan tyde på at deres forrang ikke var selvsagt: Forfatteren av 1 Timoteusbrev kritiserer de unge enkene – som svært ofte også var mødre – for «ikke ha noe å gjøre og springe fra hus til hus» og at de til og med «sladrer og blander seg i andres saker og

snakker om slikt som ikke passer seg» (1 Tim 5,13). De blir også oppfordret til «å gifte seg, få barn og styre sitt hus», noe som innebar å underordne seg sin mann (jf. 3,2-5; Tit 2,3-5).³⁴ Kan det være at disse kvinnene, som etter alt å dømme selv var kristne, opptrådte på en måte som forfatteren så som en trussel mot den rette orden, også i forhold til sine barns trosopplæring?³⁵ Et svar på dette vil ikke være mulig å gi, men spørsmålet er like fullt verd å reise.

Hva med skolens rolle i forhold til hjemmet og kirken? Et gjennomgående trekk er den blandede holdningen til skolevesenet fra våre kilders side. Pastoralbrevene og Krysostomos kan igjen plasseres sammen, der de står for et relativt umarkert syn. Dette kan henge sammen med at begge kilder er opptatt av å hjelpe de kristne til å leve sitt liv innenfor det antikke samfunns tradisjonelle rammer. Krysostomos hadde dessuten selv fått en høy utdanning og visste å verdsette den som forkynner og kirkeleder. Samtidig tar han til en viss grad opp konkurransen med skolen, gjennom det jeg har kalt hans kristne dannelsesprogram. Hos Augustin, som var utdannet på samme nivå som Krysostomos og hadde en liknende sosial bakgrunn, er kritikken mot skolen mer uttalt og skarpere, både av maktbruken overfor elevene og av faginnholdet, med dets opplæring i antikk mytologi og heltediktning. Som Krysostomos er også han opptatt av å utvikle en kirkelig pedagogikk og samtidig av å utnytte de positive sidene ved den allmenne antikke dannelse. I Tomas' barndomsevangelium finner vi den skarpeste kritikken av skolen. Men heller ikke her dreier det seg om en avvisning av skolen som samarbeidspartner i seg selv, men av skolens innhold: Skolens «fagplan» skal være basert på gudstro og på Skriften.

Det er – til sist – ett trekk i materialet ovenfor som også bør utfordre oss: Det er ikke barnas egne interesser som har førsterang i det. Bildet er riktignok sammensatt, siden vi flere steder finner et klart syn for barns behov. Like fullt opptrer de i kildene først og fremst som brikker i et større strategispill, delvis i den pågående verdikonflikten mellom den antikke allmennkulturen og den framvoksende kristendom, delvis i de tautrekkinger som skjer i forholdet mellom hjem og kirke. I den historiske situasjonen og i de utfordringer som de første kristne sto oppe i, er det langt fra å vente at de skulle ha syn for en slik problemstilling rundt sine barns trosopplæring. Men kanskje er vi i dag i en annen posisjon, siden vi har en fortid å lære av rundt dette? Selv om det verken da eller nå er mulig å skjelne klart, er det like fullt viktig å være bevisst hvor vi har vårt fokus. Når vi i dag snakker om kirkens trosopplæring og dens relasjon til skole og all-

34 Det greske ordet *teknogonein* («få barn») kan også oversettes «føde barn» og utelukker ikke at disse enkene alt hadde barn (se 1 Tim 5,4). Gitt den høye dødeligheten var det ikke uvanlig at kvinner hadde barn fra flere ekteskap.

35 Se f.eks. Kartzow 2008.

mennkultur, er det da barnas eller våre voksne interesser vi er mest opptatt av å fremme? Og i hjem/kirke-forholdet: Hvem er det her som får sette premissene for hva som skal være trosopplæring, hvilke arenaer det skal foregå på, og hva innholdet skal være? Er det en ivrig kirke eller et mer nølende hjem?

Det fins selvsagt ingen enkle svar på disse spørsmålene. Men det er til alles beste, aller mest barnas, at vi stadig stiller dem.